

WSPÓŁPRACA WIEJSKO-MIEJSKA W OBSZARZE METROPOLITALNYM. STUDIUM PRZYPADKU ŁÓDZKIEGO OBSZARU METROPOLITALNEGO

1. Wprowadzenie

Problem kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej obszarów metropolitalnych należy obecnie do kluczowych zagadnień planowania układów osadniczych. Wzrost wymiany międzynarodowej, duża mobilność społeczna prowadzą do nasilenia się zjawiska konkurencji ekonomicznej, której towarzyszy przestrzenna koncentracja zasobów. Miejscami koncentracji są przede wszystkim wielkie miasta, których forma ewoluuje w kierunku zintegrowanych przestrzennie układów osadnictwa. W ujęciu funkcjonalnym nazywane są one regionami miejskimi lub metropolitalnymi (Rykiel 2002; Korcelli-Olejniczak 2012).

Metropolie stanowią specyficzną formę układów wielkomiejskich, które odrywają się od otaczających je obszarów (regionów) i wchodzą we wzajemne interakcje w przestrzeni krajowej i międzynarodowej (Kaczmarek i Miłkuła 2007). Proces integracji wyzwała pewien typ funkcji egzogenicznych, które powszechnie nazywane są funkcjami metropolitalnymi. Z punktu widzenia organizacji przestrzeni złożonych układów osadniczych, jakimi są metropolie wraz z otoczeniem (obszar metropolitalny), istotną kwestią jest transformacja struktury funkcjonalno-przestrzennej, co ma związek z lokalizacją określonych instytucji (nowe uwarunkowania lokalizacji) oraz przebudową przestrzeni rezydencjonalnej. Zdaniem T. Czyż (2009), obszar metropolitalny należy rozumieć jako układ osadniczy o wyraźnych aspektach systemowych. Obszar metropolitalny jest szczególnie formą wielkomiejskiego układu osadniczego, którego wewnętrzna spójność funkcjonalno-przestrzenna oraz

związki z innymi układami osadniczymi (metropoliami) kształtowane są przez specyficzny rodzaj działalności, czyli metropolitalnych funkcji społeczno-gospodarczych.

A. Lisowski (2009, s. 65) określa dyfuzję funkcji metropolitalnych (z metropolii do obszaru metropolitalnego) jako decentralizację centralizacji w postaci dyspersji obszarów węzłowych metropolii. W ramach obszaru metropolitalnego powstają wówczas wewnętrzne, zewnętrzne i peryferyjne centra konkurencyjne. Decentralizacja funkcji metropolitalnych prowadzi do odejścia od układów opartych na silnej polaryzacji na rzecz modelu wielordzeniowego o znacznej komplikacji powiązań funkcjonalno-przestrzennych (por. Gorzelak, Smętkowski 2005, s. 45). Stopniowa przebudowa struktury funkcjonalno-przestrzennej obszaru metropolitalnego jest niezwykle ważnym wyzwaniem planistycznym w Polsce, zwłaszcza w kontekście próby opanowania żywiołowej suburbanizacji i kształtowania związków pomiędzy strefą podmiejską a rdzeniem układu osadniczego, czyli miastem centralnym.

Celem artykułu jest określenie wybranych form współpracy wiejsko-miejskiej w obszarze metropolitalnym na przykładzie Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego. Określnie współpraca „wiejsko-miejska” (a nie „miejsko-wiejska”) odnosi się do specyficznej perspektywy widzenia problemu, tzn. ocena treści współpracy dotyczy związku obszarów wiejskich z innymi elementami systemu osadniczego obszaru metropolitalnego, zwłaszcza miastem centralnym (Łódź). Za teoretyczną podstawę badań przyjęto koncepcję systemu osadniczego oraz jeden ze sposobów jego identyfikacji, tj. metodologię określania funkcji i struktury funkcjonalnej. Przedstawione tu wyniki badań zaczerpnięte są z prac autora dotyczących przemian funkcjonalnych i społecznych strefy podmiejskiej w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym (Wójcik 2008, 2013).

2. Koncepcja systemu osadniczego jako teoretyczny punkt odniesienia dla „współpracy wiejsko-miejskiej”

Pojęcie „współpracy” można zdefiniować jako relację pomiędzy dwoma lub więcej elementami (podmiotami). Istotą tej relacji jest jej wzajemny charakter, tzn. każdy z elementów ma równe prawo do czerpania korzyści z określonego odpowiednimi regułami związku. W tym przypadku rozpatrujemy relacje, które istnieją w zbiorze osiedli – miast i wsi. Zbiór ten wraz z relacjami, które między nimi zachodzą, można nazwać systemem osadniczym. Zdaniem Z. Chojnickiego (1999, s. 310), system w znaczeniu realnym jest obiektem złożonym z elementów stanowiących jego części, które są tak powiązane ze sobą, że stanowią całość wyodrębnioną z otoczenia. Specyfiką współpracy w obrębie systemów osadniczych jest jej terytorialne umiejscowienie, tzn. relacja o takim charakterze zachodzi pomiędzy podmiotami o konkretnej lokalizacji przestrzennej (np. instytucjami samorządowymi, komercyjnymi, zbiorowościami terytorialnymi, grupami interesu itd.).

Większość dotychczasowych badań nad spójnością systemów osadniczych opierało się na modelach pojęciowych funkcji i struktury funkcjonalnej (np. koncepcji regionów miej-

skich i metropolitalnych, funkcji wyspecjalizowanych miast, użytkowania ziemi). K. Dziewoński (1990) uważał, że w dziedzinie badań osadniczych można wyróżnić dwie tradycyjne ścieżki studiów, tj. funkcjonalną i morfologiczną. Ta pierwsza odnosi się do środowiska społecznego osiedli, druga zaś do środowiska materialnego. Struktura funkcjonalna osiedla jest w takim ujęciu zredukowaną formą struktury społecznej opartą przede wszystkim na analizie cech zatrudnienia, użytkowania ziemi i wyposażenia instytucjonalnego. Zdaniem W. Maika (1988), struktura funkcjonalna osiedli ma charakter dualny, tzn. można ją wyjaśnić na poziomie makro- i mikrostrukturalnym. Na płaszczyźnie badań mikroskalowych przyjmuje się interpretację społeczną, której celem jest poznanie motywów zachowań ludzi. Na poziomie makrostrukturalizacji analizie poddaje się globalne rezultaty tych działań w ramach określonego systemu osadniczego, które utożsamiane z określonymi funkcjami społeczno-gospodarczymi (Maik 1988, s. 101). Ujęcie mikrostrukturalne umocowane jest w tym przypadku w socjologicznych i geograficznych koncepcjach społeczności terytorialnych (Maik i Stachowski 1995, s. 12–13), a tym samym odnosi się do analizy grup społecznych, ich składu i relacji pomiędzy poszczególnymi członkami (por. Turowski 2001, s. 58).

3. Współpraca wiejsko-miejska w wymiarze funkcjonalnym (makrostrukturalnym)

Funkcjami osiedli (miast, wsi) jest ogół działalności społeczno-gospodarczych, niezależnie od ich rangi ekonomicznej i przestrzennej, rozpatrywanych zarówno od strony osiedla, jak i określonych systemów osadniczych¹. Działalności społeczno-gospodarcze (połączone zazwyczaj w grupy statystyczne – np. sekcje, podsekcje, grupy) wykonywane w osiedlach są funkcjami, które budują strukturę gospodarczą i określają rolę osiedli w systemie osadniczym.

Jedną z geograficzno-ekonomicznych koncepcji określania roli poszczególnych działalności w rozwoju miasta jest koncepcja „bazy ekonomicznej”. W badaniach bazy ekonomicznej miast wprowadzono podział działalności ekonomicznej mieszkańców na dwa sektory – endogeniczny i egzogeniczny². Wielkość sektora egzogenicznego świadczy o sile powiązań jednostki terytorialnej z innymi obszarami. Sektor endogeniczny zaspokaja natomiast potrzeby mieszkańców osiedli. Funkcje egzogeniczne mają znaczenie systemotwórcze i określają rangę jednostki terytorialnej w systemie osadniczym. Metodą określenia funkcji egzogenicznych jest często stosowany pośredni sposób identyfikacji zaproponowany przez H. Hoyta, znany w polskiej literaturze pod nazwą metody reszt lub wskaźnika nadwyżki pracowników. Ocena poziomu egzogeniczności zatrudnienia prowadzona jest dla poszczególnych grup zatrudnienia, których liczba zależy od przyjętej klasyfikacji działalności gospodarczych (np. sekcje PKD).

¹ Szerzej na ten temat pisze A. Suliborski (np. 2001, 2010).

² W badaniach systemowych dualistyczne podejście do gospodarki jednostek osadniczych ma rozbudowaną teorię i metodologię oraz liczne weryfikacje empiryczne tej koncepcji (np. Dziewoński 1971; Jerczyński 1973; Maik 1988; Suliborski 2001).

W organizacji systemu osadniczego obszarów metropolitalnych kluczową rolę odgrywa działalność pozarolnicza, która tworzy podstawę funkcjonowania obszarów zurbanizowanych. Dyfuzja działalności pozarolniczych do strefy podmiejskiej prowadzi do rozbudowy i intensyfikacji związków pomiędzy przekształcającymi się wsiami a miastami aglomeracji miejskiej (Wójcik 2008; Suliborski i in. 2010).

Określenie zróżnicowania funkcjonalnego obszarów wiejskich wymaga przeprowadzenia złożonej analizy dostępnego materiału źródłowego. Istotną przeszkodą w całościowym oglądzie struktury funkcji pozarolniczych jest brak możliwości precyzyjnego oszacowania zatrudnienia w sektorze mikroprzedsiębiorstw (0-9 zatrudnionych). Jednocześnie statystyka mikroprzedsiębiorstw oparta o dane systemu REGON przedstawia jedynie pewne przybliżenie z uwagi na udział niewyrejestrowanych firm (Śleszyński 2003; Kamińska 2006; Wójcik 2008). Określenie znaczenia sektora egzogenicznego wymaga przyjęcia odpowiednich wskaźników średniego zatrudnienia i oszacowania na tej podstawie jego wielkości lub przeprowadzenia analizy struktury instytucjonalnej. W przypadku natomiast większych firm (zatrudniających powyżej 9 osób) można posłużyć się sprawozdawczością GUS w zakresie corocznej informacji przedsiębiorstw o zatrudnieniu zagregowanej do poziomu gmin wiejskich, części wiejskich gmin miejsko-wiejskich oraz miast (na podstawie formularza Z-06). Statystyka ta najczęściej przyjmowana jest w badaniach bazy ekonomicznej miast i obszarów wiejskich (por. np. Suliborski 2002). Dane dotyczące liczby i struktury zatrudnionych, rozpatrywane według działów i gałęzi gospodarki narodowej i identyfikowane na podstawie miejsca pracy, stanowią często używany miernik rozwoju funkcji. Mierniki oparte o statystykę zatrudnienia wzbudzają wiele kontrowersji, ale jak zauważa A. Suliborski (2001) dla badań makroskalowych i porównawczych nic lepszego nie wymyślono. Podstawowe wątpliwości dotyczą faktu, że zatrudnienie nie jest wprost proporcjonalne do wielkości funkcji (Suliborski 2001, s. 13-14).

Wykonane dotychczas próby metodyczne, namysł nad ich zaletami i ograniczeniami w procedurach identyfikacji funkcji gospodarczych obszarów wiejskich (por. np. Wójcik 2012) skłoniły autora do przyjęcia schematu badawczego, w skład którego wchodzi następujące elementy:

- 1) **Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności pozarolniczej w sektorze średniej i dużej przedsiębiorczości.** W warunkach wiejskich regionu łódzkiego za średnią i dużą przedsiębiorczość można przyjąć firmy zatrudniające więcej niż 9 osób. Najważniejszym składnikiem procedury metodycznej jest wydzielenie tej części zatrudnienia w działalnościach społeczno-gospodarczych, która ma charakter egzogeniczny. Ustalenie wielkości sektora egzogenicznego i endogenicznego dla każdego działu zatrudnienia wymaga zastosowania odpowiedniej metody pośredniego badania bazy ekonomicznej (tutaj według PKD 2004). W rozważaniach tego typu najczęściej stosuje się wskaźnik nadwyżki pracowników (H. Hoyta), który jest zmodyfikowanym współczynnikiem lokalizacji Florence'a (por. Jerczyński 1973; Suliborski 2002). Ma on następującą postać:

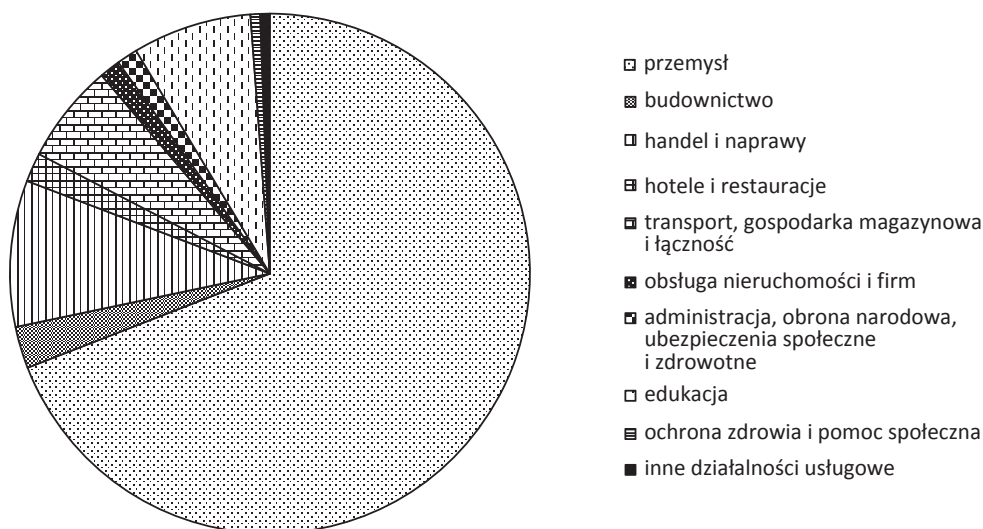
$$Z_{\text{nad i w}} = Z_{\text{i w}} - (Z_{\text{w}} \times Z_{\text{i k}} / Z_{\text{k}})$$

gdzie:

- $Z_{\text{nad i w}}$ – zatrudnienie egzogeniczne w działalności „i” w obszarze „w”
 $Z_{\text{i w}}$ – zatrudnienie w działalności „i” w obszarze „w”
 Z_{w} – zatrudnienie całkowite w obszarze „w”
 $Z_{\text{i k}}$ – zatrudnienie w działalności „i” w kraju
 Z_{k} – zatrudnienie całkowite w kraju

We wsiach obszaru metropolitalnego Łodzi w 2010 roku w pozarolniczych działach gospodarki pracowało ok. 22,1 tys. osób, co stanowiło 7,1% całkowitego zatrudnienia w ŁOM. Najwięcej miejsc pracy w działalnościach pozarolniczych koncentrowało się w gminach bezpośrednio przylegających do miast Łodzi, Pabianic i Zgierza, tzn. w gminach Aleksandrów Łódzki, Andrespol, Dobroń, Rzgów, Ksawerów, Stryków i Zgierz (razem prawie 63% wszystkich pracujących). Najmniejszym zatrudnieniem pozarolniczym charakteryzowały się gminy w obszarze peryferyjnym ŁOM oraz w zapleczu małych miast (np. gminy: Brzeziny, Dłutów, Dmosin, Głowno, Jeżów, Parzęczew, Rogów, Tuszyń).

Zgodnie z przyjętą metodyką badań, tj. pośrednim sposobem szacowania wielkości zatrudnienia egzogenicznego w poszczególnych jego działach, ustalono, że w działalnościach tego typu pracowało w 2010 roku ok. 8,9 tys. osób, co stanowiło 40,3% ogólnego zatrudnienia w obszarach wiejskich ŁOM. Najważniejszą pozarolniczą funkcją egzogeniczną był przemysł, który koncentrował ok. 69% zatrudnienia egzogenicznego (ryc. 1). Następną w kolejności funkcją egzogeniczną był handel i naprawy (9,1%). Istotne systemotwórcze znaczenie miały również edukacja (ok. 7,4%) oraz komunikacja (ok. 6,3%).

Ryc. 1. Struktura funkcji egzogenicznych obszarów wiejskich ŁOM w 2010 roku

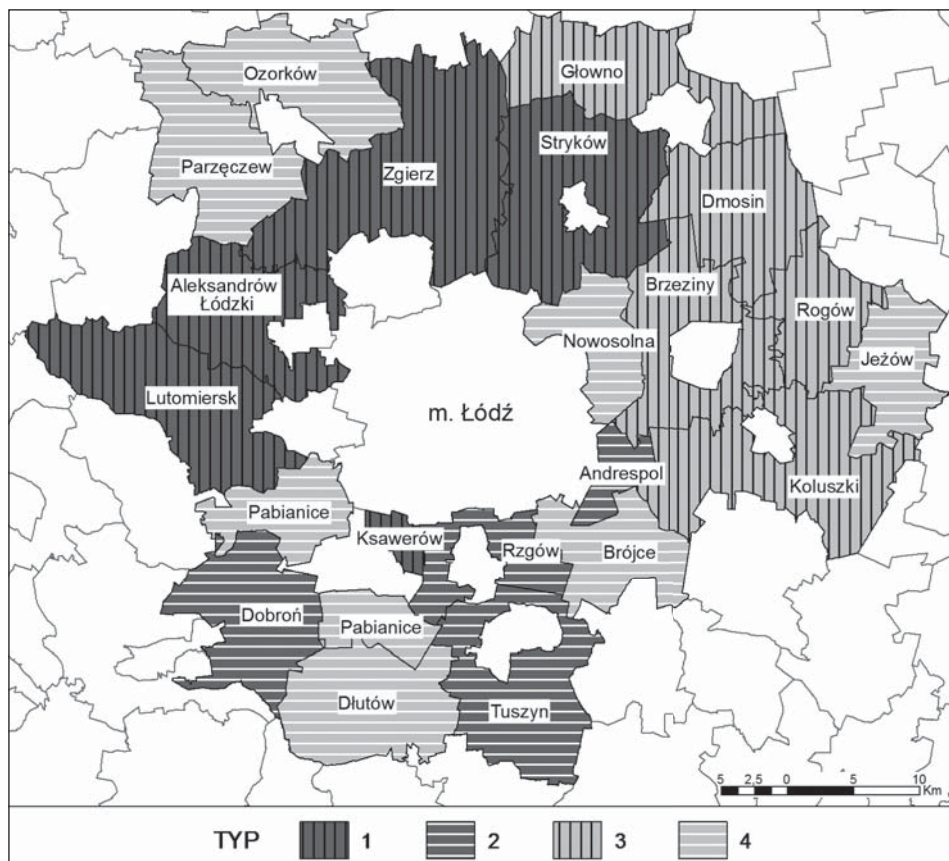
Strefa podmiejska Łodzi charakteryzuje się mało zróżnicowanym zbiorem pozarolniczych funkcji egzogenicznych. Poszczególne tereny wiejskie różniły się bardzo pod względem wielkości zatrudnienia egzogenicznego. W niektórych gminach wynosiło ono ponad 500 pracujących (Stryków, Aleksandrów Łódzki, Rzgów, Ksawerów), a na innych terenach zatrudnienie nie przekraczało progu 200 osób (Dłutów, Jeźów, Dmosin, Parzęczew).

Syntezę wyników badań w tym zakresie (analiza rozkładu wartości wskaźników) dokonano metodą typologiczną. Podstawą konstrukcji typologii były dwa wskaźniki: wielkość zatrudnienia egzogenicznego oraz udział zatrudnienia egzogenicznego w ogóle zatrudnionych (tab. 1, ryc. 2).

Tab. 1. Typologia funkcjonalna obszarów wiejskich ŁOM w zakresie działalności pozarolniczych (2010)

	Udział zatrudnienia egzogenicznego (razem) w zatrudnieniu ogółem powyżej średniej dla obszarów wiejskich ŁOM	Udział zatrudnienia egzogenicznego (razem) w zatrudnieniu ogółem poniżej średniej dla obszarów wiejskich ŁOM
Zatrudnienie egzogeniczne (razem) powyżej średniej dla obszarów wiejskich ŁOM	TYP 1 Aleksandrów Łódzki, Ksawerów, Lutomiersk, Stryków, Zgierz	TYP 2 Andrespol, Dobroń, Rzgów, Tuszyn
Zatrudnienie egzogeniczne (razem) poniżej średniej dla obszarów wiejskich ŁOM	TYP 3 Brzeziny, Dmosin, Głowno, Koluszki, Rogów	TYP 4 Brójce, Dłutów, Jeźów, Nowosolna, Ozorków, Pabianice, Parzęczew

Za tereny o najlepszym typie struktury funkcjonalnej uznano te, które mają duże zatrudnienie egzogeniczne i jednocześnie duży udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem (tab. 1). Obszary takie są gospodarczo powiązane z najważniejszymi ośrodkami regionu miejskiego (Łódź, Pabianice i Zgierz). Do grupy tej zalicza się Aleksandrów Łódzki, Ksawerów, Zgierz, Stryków i Lutomiersk, które graniczą bezpośrednio z centrum regionu miejskiego i są położone wzdłuż odcinków wylotowych arterii komunikacyjnych Łodzi (czynnik położenia). Oprócz tych obszarów ważne znaczenie mają również tereny o dużym ogólnym zatrudnieniu egzogenicznym i udziale tego zatrudnienia niższym niż średnio dla wszystkich obszarów wiejskich (Rzgów, Andrespol, Dobroń, Tuszyn). Najgorszy typ struktury funkcjonalnej charakteryzuje się małym zatrudnieniem egzogenicznym i niskim udziałem pracujących w działalnościach zewnętrznych w ogóle zatrudnionych (np. Dłutów, Jeźów, Parzęczew) a także typ, który cechuje się stosunkowo wysokim udziałem zatrudnienia egzogenicznego i jednocześnie niedużą liczbą pracujących w działalnościach egzogenicznych.

Ryc. 2. Typy działalności pozarolniczych na obszarach wiejskich ŁOM (zgodnie z typologią przedstawioną w tab. 1)

- 2) **Identyfikacja funkcji egzogenicznych w działalności pozarolniczej w sektorze małych przedsiębiorstw.** Analiza tego sektora jest utrudniona nie tylko ze względu na opóźnioną aktualizację bazy, ale także z powodu braku danych na temat liczby zatrudnionych. Pomiar bazy ekonomicznej w sektorze małej przedsiębiorczości przeprowadza się metodami wskaźnikowymi, np. wskaźnikiem przedsiębiorczości, a w przypadku odpowiednich działalności społeczno-gospodarczych stosuje się wskaźnik (iloraz) lokalizacji LQ (*location quotient*). Ma on następującą postać:

$$LQ = \frac{(Z_{iw}/Z_w)}{(Z_{ik}/Z_k)}$$

gdzie:

Z_{iw} – liczba firm w sektorze „i” w obszarze „w”

Z_w – liczba firm we wszystkich sektorach w obszarze „w”

Z_{ik} – liczba firm w sektorze „i” w obszarze referencyjnym „k”

Z_k – liczba firm we wszystkich sektorach w obszarze referencyjnym „k”

Obszary wiejskie całego regionu łódzkiego charakteryzują się nierównomiernym rozwojem sektora drobnej przedsiębiorczości (por. Wójcik 2012). Sześć gmin wiejskich regionu łódzkiego charakteryzowało się w 2010 roku wartościami wskaźnika przedsiębiorczości przekraczającymi średni poziom krajowy, tj. 92 podmioty na 1000 mieszkańców. Wszystkie te gminy znajdują się w obrębie ŁOM, są to: Nowosolna, Andrespol, Rzgów, Pabianice, Ksawerów i Aleksandrów Łódzki. Gminy te charakteryzują się najwyższymi współczynnikami napływu migracyjnego (por. Ogrodowczyk 2012).

Biorąc pod uwagę wskaźnik lokalizacji małych przedsiębiorstw dla gmin wiejskich, zidentyfikowano bardzo duże dysproporcje w roli przemysłu i usług w tworzeniu bazy ekonomicznej w tym sektorze działalności ekonomicznej. Żaden z obszarów wiejskich ŁOM (gmin wiejskich i części wiejskich gmin miejsko-wiejskich) nie odgrywa istotnej roli w koncentracji usług ($LQ < 1$), a ok. 30% (7 gmin) charakteryzuje się znacznymi niedoborami w tym sektorze gospodarki ($LQ < 0,8$). Na podstawie wyników badań można wnioskować, że dla mieszkańców wsi kluczową rolę w zaspokajaniu potrzeb odgrywają miasta.

4. Współpraca wiejsko-miejska w wymiarze społecznym

Obecna wiejska gentryfikacja jest procesem równie złożonym jak przemiany społeczno-przestrzenne w miastach. Spotkanie napływowych i zasiedziałych grup społecznych ma nie tylko wymiar sąsiedztwa przestrzennego (utrwalonych i nowych części siedlisk), ale jest również zderzeniem kulturowym. W małych środowiskach społecznych, jakimi są wsie, zróżnicowanie społeczne jest szczególnie widoczne, a bliskość przestrzenna umożliwia wzajemną uważną obserwację oraz podjęcie wielu bezpośrednich interakcji społecznych. Celem badania było określenie identyfikacji społecznej oraz ocena walorów środowiska wsi przez nowych i zasiedziałych mieszkańców. Dzięki temu oceniono określony potencjał współpracy pomiędzy tymi grupami społecznymi. Do badań terenowych wytypowano 17 wsi. Dobór poprzedziła inwentaryzacja terenowa osiedli (wiejskich jednostek osadniczych) w gminach obszaru metropolitalnego Łodzi, tj. w powiecie zgierskim gminy: Zgierz, Stryków (obszar wiejski), Aleksandrów Łódzki (obszar wiejski); w powiecie łódzkim wschodnim gminy: Nowosolna, Andrespol, Brójce, Rzgów (obszar wiejski); w powiecie pabianickim gminy: Ksawerów, Pabianice, Lutomiernik, Dobroń.

W doborze wsi kierowano się specyfiką ich struktury funkcjonalno-przestrzennej, tzn. wybrano osiedla, których intensywny rozwój rozpoczął się w latach 1990. (zazwyczaj w drugiej połowie), a powierzchnia nowych, zabudowanych działek budowlanych stanowiła od 20% do 50% powierzchni wszystkich zagospodarowanych działek siedliskowych. W 17 badanych wsiach przeprowadzono 301 wywiadów kwestionariuszowych, w tym 114 (38%) z nowymi mieszkańcami wsi oraz 187 (64%) z mieszkańcami zasiedziałymi (tzw. starymi).

Istotnym zagadnieniem z punktu widzenia współpracy ludzi w ramach lokalnej społeczności jest potrzeba utrzymywania kontaktów ze współmieszkańcami. Zarówno no-

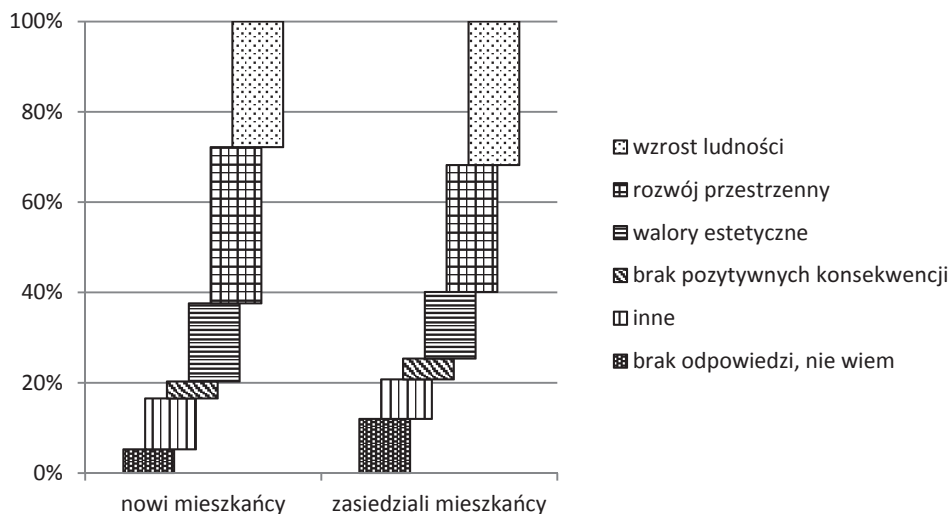
wych, jaki i zasiedziałyh mieszkańców poproszono o wyrażenie opinii na ten temat. Respondenci mieli za zadanie ocenić w skali od 5 (bardzo duża potrzeba) do 1 (bardzo mała potrzeba) własne chęci do utrzymywania relacji sąsiedzkich. Pośród ogólnie umiarkowanych potrzeb w tym zakresie na wyróżnienie zasługuje fakt, że najwyższy poziom pozytywnych deklaracji wystąpił pomiędzy zasiedziałymi („starymi”) członkami wiejskich społeczności (średnia ocena 4,2). Zarówno wśród nowych, jak i zasiedziałyh mieszkańców nie stwierdzono dużego wzajemnego zainteresowania (średnia ocena 3,4). Najslabiej wypadły deklaracje nowych mieszkańców względem ich samych (średnia ocena 3,3). Wyniki tego badania w dużej mierze dowodzą, że wieś rozumiana w sensie społecznym jako wspólnota lokalna istnieje, dopóki reprodukowane są relacje oparte na poczuciu więzi i interesu grupowego, co bezpośrednio wywodzi się ze wspólnoty społeczno-zawodowej i specyfiki gospodarowania opartej na ziemi.

Spójność w tym zakresie ma charakter w dużej mierze symboliczny, bo odnosi się do potocznego rozumienia wsi. Mieszkańcy mający korzenie w lokalnym środowisku postrzegają wieś przede wszystkim w kategoriach form rolniczego gospodarowania (zarówno czynników społecznych, jak i ekonomicznych). Gospodarstwo rolne, nawet jeśli ma marginalne znaczenie jako źródło dochodów, stanowi ważny element identyfikacji lokalnej, zakorzenienia w miejscu, przestrzeni pamięci itd. Mobilizacja społeczna, również polityczna, zasiedziałyh mieszkańców (w przeciwieństwie do nowych) decyduje często o zachowaniu tradycyjnych struktur działania, choć pozornie gmina ulega modernizacji, zwłaszcza w aspekcie technicznym.

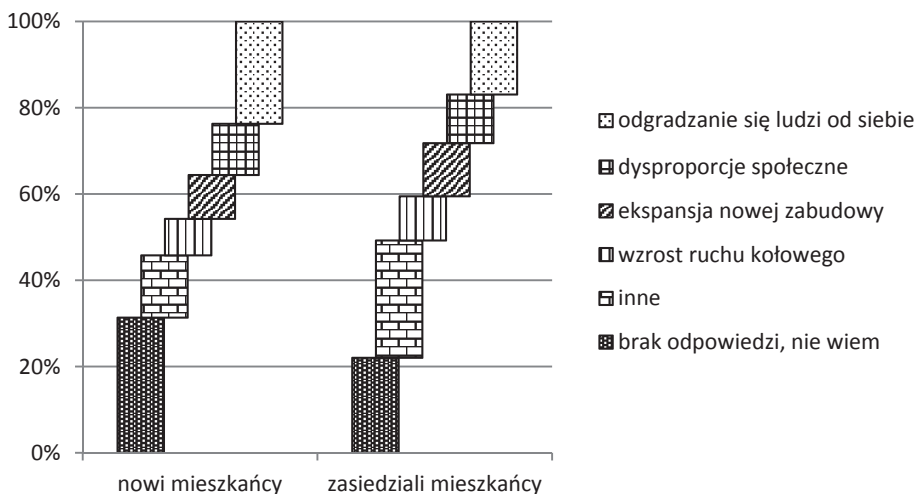
Innym elementem poddanym ocenie respondentów było określenie pozytywnych i negatywnych konsekwencji napływu nowych mieszkańców do wsi. W tym przypadku odpowiedzi ankietowanych z obu grup nie odbiegały od siebie w istotny sposób (ryc. 3 i 4). Wśród pozytywnych aspektów tego procesu najczęściej wymieniano wzrost liczby ludności oraz rozrastanie się wsi. W obliczu depopulacji znacznej części obszarów wiejskich kraju i regionów, wzrost demograficzny i infrastrukturalny wsi w strefach podmiejskich jest czynnikiem pobudzającym lokalną przedsiębiorczość, inicjatywy społeczne. Mieszkańcy podkreślają poprawę estetyki wsi, co wynika przede wszystkim z wprowadzania nowych form architektonicznych wraz z towarzyszącymi im ogrodami. Respondenci pozytywnie percypowali wzrost różnorodności form zabudowy, rzadko zauważając jednak narastający chaos w formach budowy, zagospodarowania ich otoczenia itd.

Wśród negatywnych konsekwencji ankietowani najczęściej wymieniali problemy społeczne, tj. odgradzanie się od siebie ludzi (separację zarówno przestrzenną, jak i społeczną) oraz wzrost zróżnicowania grup społecznych rozumiany w kategoriach narastających dysproporcji (nierówności). O ile w przypadku zasiedziałyh mieszkańców odpowiedzi te wpisywały się w uzasadnienia opisujące główny nurt przemian wsi podmiejskiej, to w przypadku nowych mieszkańców można zauważyć pewną niekonsekwencję. Polega ona na jednoczesnej niechęci do tworzenia relacji ze społecznością lokalną oraz wskazywaniu przy-

czyni tego stanu w napływie nowych osób do wsi. Cechą respondentów nowoprzybyłych był również częsty brak jakichkolwiek wskazań. Wynikało to przede wszystkim z indywidualizmu tych mieszkańców, skoncentrowanych głównie na własnych problemach i niedostrzegających trudności w funkcjonowaniu lokalnych struktur jako pewnych całości (wsi).

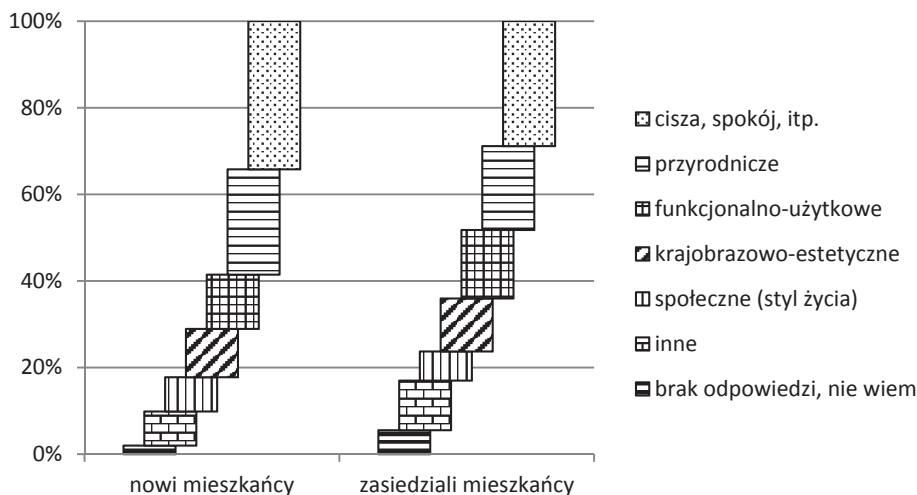
Ryc. 3. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie o pozytywne konsekwencje napływu nowych mieszkańców

Ryc. 4. Struktura odpowiedzi respondentów na pytanie o negatywne konsekwencje napływu nowych mieszkańców

Wielu respondentów negatywnie oceniło ekspansję zabudowy i zagospodarowywanie otwartych przestrzeni. Mieszkańcy źle oceniają wzrost ruchu komunikacyjnego. Zasiedziali mieszkańcy wymieniali wiele negatywnych konsekwencji, które trudno było skategoryzować w większe grupy. Dotyczyły one m.in. sporów granicznych, animozji na tle uzyskiwania profitów ze sprzedaży ziemi, niewłaściwych zachowań nowych mieszkańców wobec społeczności lokalnej (np. podkreślanie lepszego statusu społeczno-majątkowego). Odpowiedzi te dowodzą wzrostu współczesnej różnorodności społecznej wsi, zarówno w zakresie powstawania animozji na linii „nowi” – „starzy”, ale również wśród ludności autochtonicznej. Różnice majątkowe związane np. z uzyskaniem dość dużych kwot ze sprzedaży działek budowlanych skutecznie dzielą wspólnotę na tych, którzy skorzystali, oraz na tych, którzy nie mieli ku temu sprzyjających warunków. W przekonaniu pokrzywdzonych korzyści osiągają zazwyczaj mieszkańcy wsi, którzy mogą przeforsować określone zmiany w planie zagospodarowania przestrzennego gmin, a to w mniemaniu tych, którzy nie skorzystali na przybyciu nowych osadników, jest pochodną związku z lokalną władzą.

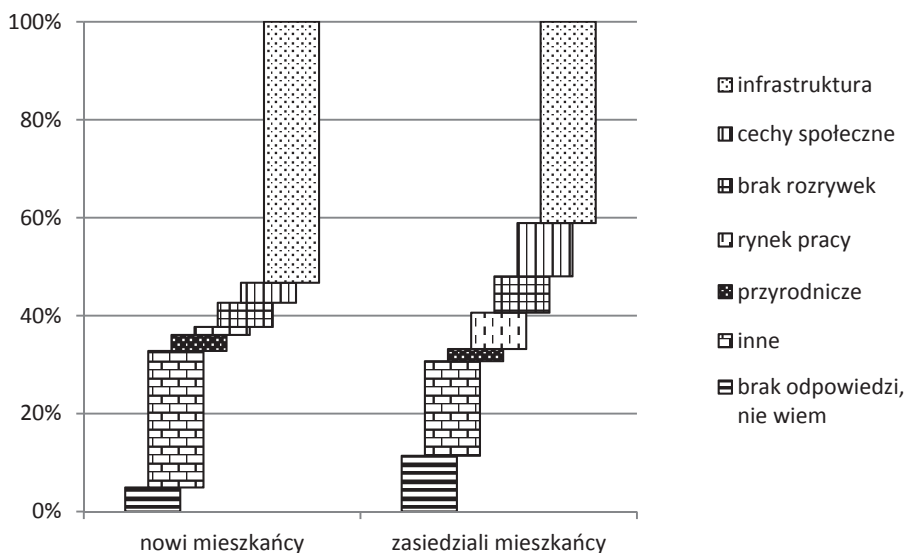
Dopełnieniem opisywanych wyżej problemów relacji pomiędzy mieszkańcami reprezentującymi odpowiednie grupy było zagadnienie oceny walorów i wad wsi (ryc. 5 i 6). Pomędzy odpowiedziami nowych i zasiedziałych mieszkańców nie zauważono istotnych różnic.

Ryc. 5. Struktura odpowiedzi respondentów na prośbę o wskazanie walorów wsi, w której mieszkają

Respondenci, wskazując walory wsi, wymieniali najczęściej ich cechy przyrodnicze i krajobrazowe a także podkreślali charakter wiejskiego środowiska, posługując się opisami zawierającymi odwołania do spokoju, ciszy, harmonii itp. Nowi mieszkańcy w większym zakresie dowodzili, że walorem jest własny dom, duża działka, co sprawia, że na wsi można

realizować działania związane z rekreacją i odpoczynkiem. Niektórzy ankietowani zaletę widzieli w możliwości innej (lepszey) organizacji stylu życia a także cech społecznych opartych na większym przywiązaniu do wartości konserwatywnych i bazujących najczęściej na zachowaniach typowych dla rodzin rolniczych. Wiele odpowiedzi (często opisów), które trudno było skategoryzować („inne”), zwłaszcza pochodzących od ludności autochtonicznej, odnosiło się do bardzo indywidualnych doświadczeń, tj. lokalnych historii, dziejów rodzin, przekonań religijnych itp.

Ryc. 6. Struktura odpowiedzi respondentów na prośbę o wskazanie wad wsi, w której mieszkają

Za podstawową wadę wsi respondenci uznali niedobory w zakresie infrastruktury. Odnosiło się to głównie do infrastruktury technicznej, zwłaszcza jakości lokalnych dróg. Wadliwy stan dróg podkreślany był szczególnie przez nowych mieszkańców, którzy, mieszkając często na peryferiach siedlisk, odczuwają to bardziej dotkliwie. Ocena ta w dużej mierze odnosi się do sfery planowania terenów podmiejskich, gdzie doprowadza się do rozpraszania zabudowy wzdłuż sieci dróg o najniższych parametrach oraz wydłużania tej infrastruktury o drogi prywatne (wzdłuż dawnych miedz śródpolnych). Prowadzi to do powstawania jednego z głównych napięć pomiędzy samorządami a mieszkańcami (zwłaszcza nowymi), gdzie spór toczy się podniesienie standardu nawierzchni lokalnych dróg lub o przejęcie dróg prywatnych przez gminę. Dyskomfort wynikający z jakości dróg ma w dużej mierze przyczyny tkwiące w genezie osadnictwa w Polsce środkowej, gdzie w XIX i na początku XX w. na skutek procesów parcelacyjnych majątków ziemskich doszło do znacznego rozproszenia osadnictwa wiejskiego, a tym samym wyciągnięcia pasm infrastruktury. Stan ten ma duży wpływ na koszty funkcjonowania infrastruktury, np. budowy sieci wodociąg-

gowych, energetycznych a także, co najbardziej istotne z perspektywy współczesnego stylu życia, dla zapewnienia dobrej jakości połączenie dla transportu samochodowego.

Wielu respondentów wskazywało również na braki w zakresie infrastruktury społecznej, zwłaszcza miejsc, które mogłyby służyć spotkaniom, działaniom wspólnotowym, organizacji zabaw dla dzieci i aktywności sportowej. Z odpowiedziami tego typu łączyły się wskazania dotyczące braku rozrywek na wsi, choć to z kolei w większym stopniu zauważali zasiedziali niż bardziej mobilni nowi mieszkańcy. „Starzy” mieszkańcy zwracali również uwagę na brak możliwości znalezienia odpowiedniej pracy, zwłaszcza w środowisku lokalnym (rynek pracy).

5. Instytucjonalizacja współpracy metropolitalnej w ŁOM jako efekt integracyjnych procesów funkcjonalnych i społecznych

Integracja metropolitalna ma długie tradycje w państwach, w których procesy rozwoju społeczno-gospodarczego doprowadziły do wytworzenia się skomplikowanych układów powiązań w obrębie sieci osadniczych (Kaczmarek i Mikuła 2007). W Polsce najbardziej zaawansowany pod tym względem jest Poznański Obszar Metropolitalny, czego przyczyn należy się doszukiwać m.in. w korzystnym dla kształtowania współpracy podziale administracyjnym. Miasto Poznań jest bowiem otoczone jednym powiatem ziemskim (poznańskim), co w dużym stopniu ułatwia nawiązanie porozumienia na tym szczeblu (Mikuła 2009; Suliborski i in. 2000), choć intensywność integracji społeczno-ekonomicznej tego obszaru ma również uwarunkowania kulturowe (kapitał społeczny). Niezależnie od przykładu dobrych praktyk realizowanych w Poznańskim Obszarze Metropolitalnym należy zaznaczyć, że współpraca instytucjonalna samorządów w takich obszarach jest obecnie czymś dużo więcej niż testowaniem nowych rozwiązań, gdyż odnosi się do działań koniecznych, służących kontroli jednoczesnych intensywnych procesów koncentracji i dekoncentracji przestrzennej (Kaczmarek 2014).

Duże polskie miasta wraz z otaczającymi je obszarami funkcjonalnymi są obecnie na etapie projektowania lub wdrażania strategii rozwoju obszarów metropolitalnych. Dzieje się tak przede wszystkim z uwagi na możliwości finansowania inwestycji w perspektywie europejskiego budżetu w latach 2014–2020. Kluczową rolę ma tu wykorzystanie środków strukturalnych Unii Europejskiej w celu wspomaganie zrównoważonego rozwoju obszarów metropolitalnych w kontekście ich efektywnego wykorzystania w ramach ZIT, czyli Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych.

W tym celu w kwietniu 2014 roku powołano Stowarzyszenie Łódzki Obszar Metropolitalny, do którego należy miasto centralne – Łódź – oraz miasta i gminy czterech powiatów, tj. pabianickiego, łódzkiego wschodniego, brzezińskiego i zgierskiego, choć nie wszystkie gminy (wiejskie) tego obszaru podjęły decyzję o wejściu w jego skład (stan na lipiec 2014). Podstawowym działaniem Stowarzyszenia było do tej pory opracowanie *Diagnozy*

Strategicznej oraz *Strategii Rozwoju Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, które pozwolą na wnioskowanie o środki Unii Europejskiej. Podstawowe cele Stowarzyszenia to:

- wspieranie idei samorządu terytorialnego oraz obrona interesów Stowarzyszenia,
- współpraca i integracja jednostek samorządu terytorialnego Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego oraz partnerski model współpracy,
- rozwój społeczno-gospodarczy Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego,
- wpływ Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego na kształt i sposób realizacji działań w ramach Polityki Spójności (*Strategia...* 2014).

Strategię rozwoju opracowała grupa ekspertów, a poprzedzały ją konsultacje z naukowcami, których efektem był dokument *Studium Rozwoju Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego* (2013). Strategia ma dualny charakter, gdyż z jednej strony pełni rolę ogólnego planu działań, z drugiej zaś ma funkcje operacyjne związane ze strategią Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych i jest podstawą do pozyskiwania środków Unii Europejskiej w latach 2014-2020³.

Główne cele strategiczne odnoszą się do następujących działań:

- rewitalizacji obszarów zdegradowanych, budowy przyjaznych i bezpiecznych przestrzeni publicznych, sprzyjających włączeniu społecznemu i podniesieniu aktywności gospodarczej,
- budowy zintegrowanego systemu transportu metropolitalnego,
- rozwój gospodarki zasobooszczędnej i niskoemisyjnej oraz ochrony środowiska przyrodniczego,
- rozwoju nowoczesnego kapitału ludzkiego i społecznego oraz silnego społeczeństwa informacyjnego,
- wzmocnienia funkcji metropolitalnych i spójności Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego.

Zdaniem autorów dokumentu, zrealizowanie celów strategicznych będzie wymagało pogłębienia integracji opartej na wzajemnym zaufaniu różnych partnerów zaangażowanych w rozwój społeczno-gospodarczy. Z tego też powodu w *Strategii Rozwoju ŁOM* za konieczne uznano wzmocnienie trzech rodzajów integracji: terytorialnej (całości przestrzenne), tematycznej (wiązki problemowe), podmiotowej (różni zainteresowani partnerzy).

Powołanie Stowarzyszenia Łódzki Obszar Metropolitalny ma charakter przede wszystkim zadaniowy i służy zrealizowaniu określonych celów związanych z możliwościami ich finansowania w ramach polityki Unii Europejskiej, czemu służy zoperacjonalizowa-

³ W ramach współpracy metropolitalnej w 2014 roku złożono 71 wniosków o inwestycje opiewające na kwotę ok. 1 mld złotych.

nie potrzeb w postaci celów strategicznych i przypisanych im działań. Integracja jednostek samorządu lokalnego wokół określonych zadań powinna doprowadzić nie tylko do realizacji inwestycji, ale także do wzmocnienia kompetencji Stowarzyszenia w kierunku budowy nadrzędnego systemu planowania i zarządzania obszarem metropolitalnym. Działania takie będą musiały jednak uzyskać wsparcie w rozwiązaniach prawnych zaproponowanych na szczeblu krajowym (tzw. ustawa metropolitalna). W przeciwnym razie zakończenie określonych zadań i np. zmniejszenie możliwości pozyskiwania środków finansowych (po 2020 roku) może spowodować obumieranie lub zawieszenie idei budowania spójności, zwłaszcza w zakresie integracji funkcjonalnej.

6. Uwagi końcowe

Obszary metropolitalne należy traktować jako całości terytorialne (przestrzenne), których silne wewnętrzne powiązania społeczno-ekonomiczne wymuszają rozwój formalnych (zinstytucjonalizowanych) i nieformalnych (jednostkowych) form współpracy wiejsko-miejskiej. Podstawowym warunkiem budowania spójności opartej na współpracy różnych elementów (jednostek samorządowych wraz z umiejscowionymi tam instytucjami) jest ich równouprawnienie. Jednostki o dużej sile wynikającej z zasobów zgromadzonych na ich terytorium nie mogą traktować innych jednostek, zazwyczaj wiejskich, położonych w strefie zewnętrznej obszaru metropolitalnego, jako podrzędnych, a tym samym podporządkowanych. Wynika to z dwóch istotnych przesłanek. Po pierwsze unikatowego charakteru funkcji, tzn. każdy element (osiedle lub ich zbiór) pełni określoną rolę w organizacji systemu obszaru metropolitalnego. Funkcja elementu, niezależnie od jej rangi gospodarczej, społecznej i przestrzennej, utrzymuje system osadniczy obszaru metropolitalnego w równowadze. Szczególną uwagę należy zwrócić na takie funkcje, których nie da się opisać przy użyciu kategorii ilościowych lub określenie takie jest niewystarczające. W przypadku obszarów wiejskich metropolitalnych do funkcji takich można np. zaliczyć „zamieszkiwanie”, różne funkcje środowiska przyrodniczego, funkcje estetyczne (krajobrazowe), funkcje rekreacyjne a także funkcje różnej produkcji pierwotnej, w tym również samozaopatrzeniowego rolnictwa oraz rolnictwa ekologicznego. Drugą przesłanką jest dyfuzja ekonomiczna (podmiotów gospodarczych i związanych z nimi instytucji) oraz społeczna na tereny zewnętrzne obszarów metropolitalnych. Podstawową ich przyczyną jest poszukiwanie lepszych warunków życia oraz lokalizacji przedsiębiorstw. Dyfuzja ta z jednej strony prowadzi do wytwarzania się ściślejszych związków pomiędzy obszarami centralnymi i zewnętrznymi, z drugiej odpowiedzialna jest za dezintegrację lokalnych powiązań społeczno-gospodarczych lub/i ich nową organizację, a tym samym komplikację związków różnego rodzaju w różnych układach terytorialnych (wsi, gmin, obszaru metropolitalnego).

Określenie poziomu spójności metropolitalnej opartej na współpracy wielu elementów na płaszczyźnie terytorialnej i podmiotowej prowadzi do pytań o jej podstawy inter-

pretacyjne. G. Gorzelak (2007, s. 28) twierdzi, że problem kształtowania Polityki Spójności wynika w znacznej mierze z jej interpretacji. Autor uzasadnia, że nie można utożsamiać spójności z konwergencją. Spójność należy bowiem rozumieć w kategoriach funkcjonalnych. W odniesieniu do regionów oraz przestrzeni spójność powinno się rozumieć jako eliminowanie barier i ograniczeń wynikających z zagospodarowania przestrzennego, które redukują możliwości uzyskania spójności gospodarczej i społecznej (Gorzelak 2007, s. 30).

Do spójności metropolitalnej należy zatem podchodzić w kategoriach funkcjonalnych i społecznych. Ważniejsze jest dążenie do rozwoju związków pomiędzy elementami różnymi jakościowo w myśl znanej zasady, że każda całość jest tym bardziej spójna, im bardziej rozbieżne są funkcje części wchodzących w jej skład (Wilczyński 2003, s. 29). W znaczeniu funkcjonalnym spójność interpretowana jest w kategoriach występowania funkcjonalnych związków między częściami struktury, co wynika z różnorodności działalności ekonomicznej lub/i zagospodarowania przestrzeni. W sensie społecznym odnosi się natomiast do form komunikacji międzyludzkiej. W tym znaczeniu spójność jest pewną umową społeczną określającą cele rozwoju i zgodną wizję działań polepszających warunki życia oraz wzmacniających poczucie przynależności do wspólnoty terytorialnej, a jednocześnie odrębności od innych ugrupowań terytorialnych tego samego typu (konkurencji między metropoliami).

Literatura:

1. Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
2. Czyż T., 2009, *Koncepcja aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego w polskiej geografii miast*, [w:] W. Maik, *Agglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania. Zbiór rozpraw*, Bydgoszcz, Wydawnictwo WSG, 15-30.
3. Dziewoński K., 1971, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*, „Prace Geograficzne”, z. 87.
4. Dziewoński K., 1990, *Geografia osadnictwa i ludności w Polsce (1945-1989). Mechanizmy rozwoju*, [w:] K. Dziewoński, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, „Prace Geograficzne”, z. 154, 264-285.
5. Gorzelak G., 2007, *Scenariusze ESPON: wyzwania dla spójności*, Warszawa, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG, UW.
6. Gorzelak G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
7. Jerczyński M., 1973, *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*, „Prace Geograficzne”, z. 97, 7-134.
8. Jewtuchowicz A., Wójcik M., (red.), 2010, *Łódzka metropolia. Problemy integracji gospodarczej*, Łódź, Wydawnictwo Biblioteka.

9. Kaczmarek T., 2014, *Ekspansja przestrzenna miast wyzwaniem dla zintegrowanego zarządzania*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 483-502.
10. Kaczmarek T., Mięka Ł., 2007, *Ustroje terytorialno-administracyjne obszarów metropolitalnych w Europie*, Poznań, Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
11. Kajdanek K., 2012, *Suburbanizacja po polsku*, Kraków, Nomos.
12. Kamińska W., 2006, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w Polsce w latach 1988-2003*, „Prace Geograficzne”, z. 203.
13. Korcelli-Olejniczak E., 2012, *Region metropolitalny. Pojęcie. Struktura przestrzenna. Dynamika*, „Prace Geograficzne”, z. 235.
14. Kulikowski R., 2013, *Produkcja i towarowość rolnictwa w Polsce*, „Prace Geograficzne”, z. 241.
15. Lisowski A., 2009, *Problemy ze współczesną identyfikacją pojęcia „suburbanizacja”*, [w:] W. Maik, *Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania. Zbiór rozpraw*, Bydgoszcz, Wydawnictwo WSG, 59-72.
16. Maik W., 1985, *Charakterystyka strefy podmiejskiej w kategoriach funkcjonalnych. Próba rekonstrukcji modelu pojęciowego i metody badawczej*, [w:] L. Straszewicz (red.), *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica”, z. 5, 41-60.
17. Maik W., 1988, *Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadnictwa*, Seria Geografia, t. 37, Poznań, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
18. Maik W., Stachowski J., 1995, *Preteoretyczne modele pojęciowe w geografii społecznej i ich rola w budowie teorii i wyjaśnianiu zjawisk społeczno-przestrzennych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica”, z. 19, 5-20.
19. Mięka Ł., 2009, *Problemy integracji zarządzania w aglomeracji poznańskiej* [w:] W. Maik, *Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Problemy rozwoju, przekształceń strukturalnych i funkcjonowania. Zbiór rozpraw*, Bydgoszcz, Wydawnictwo WSG, 261-282.
20. Ogrodowczyk A., 2012, *Struktura społeczno-gospodarcza w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym oraz jej zmiany w ostatnim dwudziestoleciu*, [w:] B. Bartosiewicz, T. Marszał, I. Pielesiak (red.), *Spójność terytorialna Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, Studia KPZK PAN, t. CXLVII, Warszawa, KZPK PAN, 45-82.
21. Rykiel Z., 2002, *Koncepcje i delimitacje wielkomiejskich form osadniczych w Polsce*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, Łódź, Katedra Geografii Miast i Turyzmu UŁ, 8-19.
22. *Strategia Rozwoju Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, 2014, Łódź, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, oddział w Łodzi.

23. *Studium Rozwoju Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, 2013, Łódź, Biuro Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego.
24. Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
25. Suliborski A., 2002, *Funkcjonalne przemiany i integracja systemu miast w regionie łódzkim*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Suliborski (red.), *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, Łódź, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska, Fundacja Inkubator, 168-210.
26. Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
27. Suliborski A., Klima E., Rykała A., Walkiewicz D., 2000, *Funkcjonowanie powiatów aglomeracji łódzkiej*, Łódź, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ.
28. Suliborski A., Wójcik M., Walkiewicz D., 2010, *Funkcje i struktura funkcjonalna Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] A. Jewtuchowicz, M. Wójcik (red.), *Łódzka metropolia. Problemy integracji gospodarczej*, Łódź, Wydawnictwo Biblioteka, 21-39.
29. Śleszyński P., 2003, *Rozkład przestrzenny działalności w aglomeracji warszawskiej*, „Przegląd Geograficzny”, r. 75, z. 2, 403-432.
30. Turowski J., 2001, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL.
31. Wilczyński W., 2003, *Autonomia i jedność geografii. Studium metodologiczne*, Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
32. Wójcik M., 2008, *Przemiany społeczno-gospodarcze wsi w okresie transformacji ustrojowej*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
33. Wójcik M. (red.), 2010, *Studia nad bazą ekonomiczną miast i rynkiem pracy w województwie łódzkim*, Nowy Sącz-Łódź, Karpacki Instytut Rozwoju Regionalnego w Nowym Sączu, Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego.
34. Wójcik M., 2012, *Funkcje gospodarcze jako wyraz rozwoju lokalnych rynków pracy. Próba metodyczna na przykładzie obszarów wiejskich województwa łódzkiego*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Wiejskie rynki pracy – zasoby, aktywizacja, nowe struktury*, Studia KPZK PAN, t. CXLV, Warszawa, KPZK PAN, 256-277.
35. Wójcik M., 2013, *Przemiany społeczno-przestrzenne osiedli wiejskich w Polsce. Studium przypadku Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.